

RECENSIES

Pim Griffioen en Ron Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945: Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam: Boom, 2011)
1045 p. ISBN 978-90-8506-811-2.

Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945: Overeenkomsten, verschillen, oorzaken is een lijvig en grondig gedocumenteerd referentiewerk. Het corpus van het boek omvat vijf delen. Inleidend (deel 1) wordt ingegaan op de betekenis van vergelijkend onderzoek naar de Jodenvervolging in West-Europa en de daaruit volgende centrale vraagstelling: in welke mate waren gelijkenissen en verschillen in de oorlogsgeschiedenis van België, Frankrijk en Nederland van belang om de grote verschillen in slachtofferpercentages tussen deze landen te verklaren? Vervolgens wordt ingegaan op de historiografie van het onderwerp in de drie behandelde landen en ten slotte wordt een overzicht geboden van verklaringen van verschillen in aantallen slachtoffers tussen West-Europese landen (iets ruimer dus dan de gekozen invalshoek) in eerder onderzoek. In de daaropvolgende drie delen wordt de periode van mei 1940 tot 1945 gedetailleerd volgens eenzelfde stramien en voor elk van de bestudeerde landen beschreven: de daders, de omgeving en de slachtoffers. Deel 5 sluit af met een vergelijkende verklaring en conclusies. Dit alles wordt gevolgd door het omvangrijke notenapparaat, bijlagen (deel 6), bibliografie (deel 7), een samenvatting in het Engels en het Nederlands en een persoons- en plaatsnamenregister.

De auteurs steunen voor hun werk op een bijzonder rijke bibliografie. Aanvullend onderzoek werd gedaan in (on)gepubliceerde bronnen en eigentijdse publicaties, maar het zijn vooral de gepubliceerde studies die de basis vormen. Daardoor werken de auteurs noodgedwongen met interpretaties van bronnenmateriaal die verschillen van invalshoek en van auteur tot auteur, van land tot land. De grootste affiniteit hebben Griffioen en Zeller met de Nederlandse casus, en vervolgens – naar vermoeden – met de Franse. Voor de Belgische casus werd naar mijn mening bijvoorbeeld te weinig gewicht toegekend aan de consequenties van de verplichte tewerkstelling van Joden in Noord-Frankrijk. Daarover wordt heel nadrukkelijk gesteld dat er ‘géén verband’ was met de deportaties. Toch heeft dit een grote rol gespeeld. Niet alleen werden de OT-Joden (Organisation Todt) op transport gesteld, het kan ook gedeeltelijk een verklaringsfactor zijn voor het hoge slachtoffercijfer voor Antwerpen. De meeste OT-Joden kwamen immers uit Antwerpen en hun families zullen door hun afwezigheid misschien pas later (te laat) de stap gezet hebben naar het onderduiken. Ook het gegeven dat vanuit Antwerpen het bestuur van de Vereniging van Joden in België (of de Joodse Raad), net als in Nederland, wél op transport gesteld is, had meer uitgewerkt kunnen worden. Toch is het resultaat van deze analyse – op enkele punten van kritiek na – bijzonder punctueel uitgevoerd. Door hun rijkheid aan verklaringsfactoren maken de auteurs vooral duidelijk dat historische gebeurtenissen geenszins eenduidig en eenvoudig verklaard kunnen worden.

In het streven naar volledigheid worden bijzonder veel vergelijkingskenmerken aangehaald. De lezer riskeert een beetje te verdrinken in het aantal potentieel verklarende kenmerken – waarbij vooral de erg gedetailleerde vooroorlogse geschiedenis (tot in de negentiende eeuw) enigszins vraagtekens oproept, temeer omdat deze aspecten – zoals later zal blijken – geen doorslaggevende rol speelden. Daarom ook een bedenking bij de chronologische behandeling: op zich is dat uiteraard een logische keuze, maar niet helemaal zonder risico, vooral omdat voor deel 2, dat in principe de periode mei-juni 1940 behandelt, de voorgeschiedenis erg uitgebreid aan bod komt, en zelfs ettelijke decennia in de tijd teruggaat. Hierdoor lijkt deze periode meer gewicht te krijgen. De eindconclusies wijzen evenwel duidelijk op doorslaggevende factoren die losstaan van de voorgeschiedenis, en die vooral te maken hebben met de houding van de hoogste autochtone autoriteiten in Frankrijk (de Vichy-regering) die een remmend effect had, en met de handelingsvrijheid van de Duitse instanties direct belast met de organisatie en uitvoering van de wegvoeringen in Nederland en België. Het verschil tussen Nederland en België vindt ten slotte zijn verklaring in de Joodse reacties en de betere ontsnapings- en onderduikmogelijkheden in België en de grote handelingsvrijheid van de bezetter in Nederland en de Joodse reacties daarop.

Het boek is duidelijk vanuit het Nederlandse standpunt geschreven. Ook al wordt aangegeven dat de centrale vraagstelling het verklaren van de grote verschillen in slachtofferpercentage tussen de drie landen is, de belangrijkste onderzoeksvraag bij de auteurs lijkt toch vooral vanuit het Nederlandse zoeken naar een verklaring voor het bijzonder hoge cijfer voor Nederland, zeker in vergelijking met de andere twee landen. Dat blijkt ook uit het besluit en de samenvatting waarin dit onderwerp tweemaal het geheel afrondt. Het blijkt ook uit de – relatief – geringe aandacht voor wat in België de ‘Antwerpse specificiteit’ genoemd wordt (nochtans essentieel voor een goed begrip van de Belgische casus). En het blijkt ook in de tekst waarbij het merendeel van de Franstalige citaten (op hoofdstuk 15 na) vertaald worden en de Duitstalige niet (in België zouden ofwel beide talen of geen van beide vertaald worden). In de bijlage staat ook enkel een vergelijking van de ss-rangen tot het Nederlandse leger.

De auteurs dienen gefeliciteerd met hun heldere structuur en het verzorgde taalgebruik. Ze kozen wel voor een zeer droge benadering, wat – in combinatie met soms vrij lange zinnen – de leesbaarheid niet bevordert. De bijzonder gedetailleerde beschrijvingen resulteren in zo’n zevenhonderd pagina’s tekst die alleen onderbroken wordt door de (handige) overzichtstabellen van de vergelijkingskenmerken. Het blijft natuurlijk een dubbel doctoraal proefschrift en naar mijn mening doen de auteurs hun werk het meeste eer aan wanneer zij een Engelstalige synthese op de markt brengen zodat hun interessante bevindingen een ruimer academisch en niet-academisch lezerspubliek kunnen bereiken.

Veerle Vanden Daelen

*Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (Ceges-Soma)
Brussel en Universiteit Antwerpen*